

‘Op dat punt wil je niet meer volgen. Je bent een beetje laf, Monika, en verdomde burgerlijk.’

Dat was het ergste scheldwoord dat hij kende. En hoewel ze zojuist ongeveer hetzelfde over zichzelf had gedacht, vroeg ze toch geïrriteerd: ‘Ha, je vindt dus dat ik burgerlijk ben.’

‘Natuurlijk, Monika, je kunt gewoon niets anders zijn. Maar dat je niet uitstijgt boven de ideologie van je klasse, dat je je vastklampt aan de zekerheden van het burgerlijke bestaan, dat had ik niet gedacht.’

‘Zekerheid?’ vroeg ze spottend. ‘Geloof je dan dat er ergens op de wereld nog zekerheid is?’

‘Waarschijnlijk niet meer,’ antwoordde hij ernstig, ‘hoewel jullie dat pas in zijn volledige draagwijdte zullen begrijpen als het luid en duidelijk twaalf uur heeft geslagen. Want waar moeten jullie van leven als jullie niet in die zekerheid zouden geloven? Jullie willen de zekerheid dat jullie kinderen erven, dat jullie niet ziek worden en voortijdig sterven, zekerheid voor jullie gezin, jullie huis, jullie dienstboden en jullie auto. Maar omdat jullie bij je God, waarvan jullie ook zo graag zeker zouden zijn, geen zekerheid meer vinden, verzekeren jullie je op wereldse wijze en met geld. En de verzekeringsmaatschappij, die op haar beurt ook zekerheid moet hebben, herverzekert zich...’

Monika lachte, en hij haakte kameraadschappelijk bij haar in.

‘Eigenlijk weet je helemaal niet, Monika, dat je zekerheid wilt, omdat je onzekerheid gewoon niet kent. Vind je dat ik het bij het verkeerde eind heb? Of ken jij soms het gevoel op de eerste dag van de maand geen geld voor de huur te hebben? Heb je ooit voor een baas gesidderd, je hoofd gebogen voor zijn onrechtvaardigheden uit angst dat hij je de laan uitstuurt? Heb je ooit al eens hulpeloos moeten toezien hoe een mens naast jou crepeerde, gewoon omdat hij geen kuur in Zwitserland kon betalen? Heb jij, Monika Merton, ooit van contact met iemand moeten afzien omdat je geen geld had om met hem uit te gaan en geen kamer om hem te ontvangen?’

‘Nee,’ zei Monika, ‘dat ken ik allemaal niet. Maar het kan me elke dag overkomen.’

‘Dat geloof je toch zelf niet. Je valt niet een-twee-drie uit de magische kring van de bezittenden. Je bent erin verankerd door afkomst en opleiding. Als je ooit eens door je geld heen bent, heb je nog altijd je relaties met rijkelui.’

‘En toch wil je dat ik aan jullie zijde strijd?’

‘Ja, want je hebt een uitstekend en bruikbaar verstand. Waarschijnlijk beschik je zelfs over de vaardigheid om andere mensen te leiden.’

‘Ik wil niemand leiden. Ik ben allang blij als ik de dingen voor mezelf op een rijtje heb. Een beetje geluk, dat is alles wat ik wil.’

‘Wat jij geluk noemt...’ zei hij bitter en ontgoocheld.

‘Vrijheid noem ik geluk,’ zei ze vurig, ‘maar geen vrijheid die afhankelijk is van de ene of de andere partij en omwille van de politiek naar de achtergrond wordt geschoven tot de kinderen en kleinkinderen oud zijn. Geluk is persoonlijkheid, ontplooiing van het eigen ik, vergroting van de mogelijkheden die in ons zitten.’

‘Klinkt heel goed, je individualisme in luxe-editie met goud op snee. Maar duur, Monika, verdomd duur. En niet iedereen kan het zich veroorloven. De mogelijkheden die in ons zitten leveren geen bal op als we in de stront zitten. Vanmiddag nog was ik in een huis, waar het er precies uitziet zoals miserie in de meest kitscherige film wordt voorgesteld. Twee kamers in een huurkazerne. Smerig, vol luizen en bedwantsen. De vader werkloos, de moeder aan de drank. Acht kinderen. Slapen met hun tweeën en drieën in één bed. Geen gesprekken, geen boeken, geen rust en te weinig lucht, niet de geringste mogelijkheid om even alleen te zijn. Moordend werk en, wat nog erger is, de razende, voortdurende angst om werkloos te worden. De oudste jongen is lid van ons toneelgezelschap, hij zingt en speelt verdraaid goed. Een echt talent. Maar zo onbetrouwbaar dat we nauwelijks wat met hem kunnen aanvangen. Was al acht dagen niet meer op de repetitie verschenen, daarom ben ik wezen kijken. Mijn bezoek was zinloos. Hij is gearresteerd. Voor sounteneurschap. Dat wordt gevangenis en daarna de werkinrichting. Zo staat het daar, Monika, met de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Daar komt niemand uit weg. Niet zoals het nu is. Proletariër zijn is vandaag de dag nog een onontkoombaar lot, een levenslange verdoemenis.’

‘Maar jij hebt jezelf bevrijd.’

‘Ik ben de zoon van een smid. Mijn vader heeft een klein huis, een eigen werkplaats, twee werknemers. Hij is zijn eigen baas, geen proleet. Als hij dat was, zou ik niet weten hoe ik me een weg had kunnen banen naar de universiteit. Het was ook zo moeilijk genoeg. Jij, Monika, bent negen jaar naar school gegaan en hebt vervolgens tegenover leraren die jou goed kenden een examen afgelegd over grondig doorgenomen leerstof. Ik heb twee jaar lang, nadat ik doodmoe van de smidse naar huis ben gekomen, nachtenlang gezwoegd, vervolgens op een paar maanden tijd met een kleine studiebeurs het hoogstnoodzakelijke erin gestampt, totdat ik tegenover een commissie van geheimraden mocht bewijzen dat ik begaafd en rijp genoeg was om toegelaten te worden tot het eindexamen. Daarbij heb ik zinloos veel energie verspild, een veelvoud van jou, en was ik zo door het werk in beslag genomen dat ik vergat naar geluk en meer van die belangrijke dingen te vragen.’

‘Als ik aan de onderkant van de samenleving was geboren,’ zei ze aarzelend, ‘zou ik waarschijnlijk geen slechte strijdster zijn geworden. Maar mijn weg loopt niet langs strijd en geweld. Ik wil leven voor de innerlijke vrijheid, voor de integriteit van de geest.’

‘Dat is geen weg, Monika, dat is een droom. Word toch wakker. Laat je door de ellende van de mensen raken tot je van pure haat en verontwaardiging onrechtvaardig bent geworden. Durf je verbeelding te gebruiken.’

‘We zijn allemaal laf als het over het leed van anderen gaat.’

‘Je zou niet zo praten als je echt traag van hart was. Je hoeft nog maar een kleine, minuscule stap te zetten en je bent al bij ons.’

‘Maar die kleine stap leidt van de ene sfeer naar de andere en wordt daardoor reusachtig. Onze middelen zijn verschillend. De hele rijkdom van het leven opgeven voor één idee, dat kan ik niet.’

‘Wat is je rijkdom van het leven te midden van uitbuiting, onderdrukking en moord anders dan een zinloos spel? Verspilling van tijd, verspilling van kracht om een paar mooie momenten te hebben.’

‘Voor jou, Hans, en voor je kameraden verloopt het leven rechtlijnig. Jullie hebben een messcherpe kijk op de fouten in de ideologieën van de

anderen, maar hebben niet de geringste twijfel bij jullie eigen fundamenteën. Ik geloof eenvoudigweg niet dat er ideeën zijn die altijd en in alle omstandigheden juist zijn. Daarom wil ik de wereld met licht toegeknepen ogen bekijken, zodat de sterren wat wazig worden, in elkaar overlopen tot één helder punt en ik niet hoeft te geloven dat mijn zon de enige bron van warmte is. Bij alle ernst wil ik de ironie niet graag laten varen, die de laatste en verschrikkelijkste dingen verzacht.'

'Er zijn dingen die door geen ironie ter wereld verzacht kunnen worden,' antwoordde hij somber.

Ze waren aangekomen bij het kleine café waar ze stamgast waren.

Zwijgend en peinzend roerde Hans Hauser suiker door zijn koffie, zijn aangenaam grove gezicht met de blauwe ogen was rood van het nadenken, tussen zijn wenkbrauwen was een diepe verticale groef verschenen.

'Is er een man van wie je houdt?' vroeg hij plotseling.

Ze staarde naar het tafelkleed en zocht naar haar woorden.

'Kom nou, dat moet je toch weten! Of moet je je toevlucht nemen tot ironie om mij een antwoord te geven?'

'Ik weet het niet, Hans,' zei ze verward, 'ik weet het echt niet. Toch wel, ik denk wel dat ik van iemand houd.'

'Kennelijk is het geen man die jou al te na staat.'

'Veel te na misschien. Hij is als een broer, een erg beminde broer. Omdat we nooit in dezelfde stad wonen en elkaar hooguit om de zoveel maanden zien, is er geen verveling en geen dood moment, geen ruzie en geen ergernis tussen ons. Als we elkaar zien, hebben we elkaar zo veel belevenissen te vertellen dat de dagen haast te kort zijn.'

'Als ik het goed begrijp, vertellen jullie elkaar bij het weerzien jullie liefdesavonturen?'

'Ook, ja. Waarom niet?'

'En jullie zijn nooit op het idee gekomen om met elkaar in bed te duiken?'

'Ik zei toch al dat we bijna broer en zus zijn. Hij is overigens echt mijn neef.'

'En nu, hier aan deze tafel, heeft Monika ontdekt dat ze van die neef houdt?'

‘Misschien.’

‘En alle avonturen – ik neem aan dat er wel een paar zijn – beleeft Monika om voor die neef nieuwe gespreksstof te hebben?’

‘Dat is mateloos overdreven.’

‘Maar ook een beetje waar,’ zei hij met een grijns.

Ze had kunnen antwoorden dat het hem allemaal niets aanging, maar zijn ogen rustten zo trouwhartig en vol naïeve belangstelling op haar dat ze het niet over haar hart verkreeg om grof te worden. Bovendien was ze zijn luisterend oor wanneer hij heibel had met Lilo, de blonde arts met haar mooi gekrulde boerenmeisjesmond; de ene biecht was de andere waard.

‘Is je neef een Jood? Waarschijnlijk wel.’

‘Waarom wil je dat weten, Hans? Sinds wanneer interesseer je je voor het rassenvraagstuk?’

‘Het is geen indrukwekkende dialectiek die ik hier beoefen, maar ik bedacht net dat je misschien omwille van iets anders kunt doen wat voor jou zo ondenkbaar is. Daarom vroeg ik of je van iemand houdt, want ik hoop wel dat je je met handen en voeten zou weren voordat je een door jou beminde man voor een nieuwe oorlog ten strijde zou laten trekken.’

‘Zolang ik leef en Klaus mij na aan het hart ligt, zal hij niet ten oorlog trekken,’ zei Monika ernstig.

‘Ik geloof in je oprechte intentie, Monika, maar ik geloof niet dat je het lot zo privé naar je eigen wensen kunt plooiën. Jullie zijn Duitsers, dat is erg, jullie zijn Joden, dat is nog erger. Dat is de enige situatie die nog onmogelijker, nog uitzichtlozer is dan die van de proletariërs, want die kunnen op een dag het gewicht van de meerderheid in de schaal werpen, terwijl jullie verdoemd zijn om ten eeuwigen dage een minderheid te vormen. Daarom is jullie enige redding naar ons toe komen. We beoordelen jullie naar je prestatie, niet naar je afkomst.’

‘Mijn god, Hans, dat zijn toch dingen die allang geen rol meer spelen. Dat is pure middeleeuwen, waar jij het over hebt.’

‘Luister, Monika, ik wil je een verhaal vertellen. Het speelt zich weliswaar aanvankelijk af in Rusland, maar gaat daarna verder in Duitsland, en ik kan het gevoel niet van me afschudden dat het verhaal nog niet uit is.

Dus: ooit leefde in een stadje in het grote tsarenrijk een gelukkig gezin: vader, moeder, een negenjarige zoon, een zevenjarige dochter. We schrijven 1905. Op een dag verschenen er onbekenden in het huis, ze sloten de ouders op in een kamer en begonnen ze uit te vragen. Urenlang dreigden en schreeuwden ze, paaiden ze en deelden wellicht ook klappen uit, maar de twee hielden hun lippen stijf op elkaar. De vader had nooit politieke bijeenkomsten bezocht, had nooit contact gehad met verdachte personen. De ene commissaris moest dorst hebben gekregen, hij ging naar de keuken om een glas water te drinken. Daar zaten de bange kinderen ineengedoken. ‘Zeg es, duifjes,’ vroeg de onbekende terwijl hij ze snoep toeschoof dat op vuil papier plakte, ‘kennen jullie deze oom?’ Hij hield een foto voor hun neus. Het meisje zweeg, keek met grote ernstige ogen naar de foto, naar de onbekende man en naar haar broer. Maar de jongen, Fedja, mijn vriend, de held van dit korte verhaal en van dit zware leven, zei opgewekt: “Natuurlijk, dat is ome Grigorij.” “Komt hij vaak op bezoek?” “Bijna elke dag.” “En dan heeft-ie vast iets bij zich?” “Voor ons niet, maar wel voor papa, grote pakketten.” “Is mama er dan bij?” “Nee, die gaat altijd naar de andere kamer.” “Is vast een vrolijke boel, als deze oom er is?” “Nee, hoor, er is nooit iemand anders bij. Zelfs als er wordt aangebeld, wordt er niet opengedaan.” “Goed, m’n duifje, jij kunt het nog ver schoppen.”

De verklaring van de jongen volstond om de vader te arresteren en naar Siberië te sturen. De vader vertrok, aan een andere gevangene geklonken, de moeder volgde met de twee kinderen vrijwillig de colonne. Van dorp naar dorp, dwars door het grote, uitgestrekte Rusland, in de kou, de sneeuw en de regen. Hoelang weet Fedja niet meer. Maar in een bepaald stadje liep een officier door de rijen gevangenen en vroeg wie er een Jood was. Een paar veroordeelden stapten naar voren, ook de vader. Het was de eerste keer dat de jongen dat woord hoorde, hij wist niet wat het betekende. “Alle mannelijke Joden ouder dan zes jaar die vrijwillig de colonne volgen moeten op het hoogste bevel hier blijven.” Alle mannelijke Joden. Er was er maar één: Fedja. Hij stond afgezonderd, alleen, klein, bibberend van de kou onder de vele priemende blikken en snapte niet waarom zijn moeder wild en onbeheerst begon te huilen. Onbekenden zeiden: “Laat de jongen

bij ons, we zullen goed voor hem zijn.” Toen nam zijn moeder zijn zusje bij de hand en volgde de colonne. Dat was het laatste wat Fedja van zijn familie zag en hoorde. Enkele weken lang bleef hij bij de mensen die hem bij zich hadden opgenomen, maar toen was hij het zat om Jood te worden genoemd en stompen te krijgen en hij ging ervandoor. Ik zal de verhalen van zijn kindertijd niet vertellen, Monika, misschien breng ik je ooit met Fedja samen, dan kan hij het zelf doen, hij kan dat beter dan ik. Acht jaar lang was de jongen aan zijn lot overgelaten, hij bedelde, stal, werkte, maar wat hij ook deed, altijd en overal vond hij voldoende stukjes papier en wat houtskool om te tekenen. Door een eindeloze reeks toevalligheden belandde werk van de zeventienjarige bij een Duitse kunsthandelaar in Moskou. Die liet Fedja bij zich komen, kocht kleren voor hem, gaf hem geld en een pas en stuurde hem naar Berlijn. Hij kon amper lezen of schrijven, maar hij was altijd zijn eigen baas geweest en was bezeten door een wilde vrijheidsdrang. Eindeloos traag en moeizaam paste hij zich aan het beschaafde, oververzadigde vooroorlogse Duitsland aan, aan het geregelde leven op de kunstschool en het samenleven met andere mensen. Toen brak de oorlog uit, hij was Rus, dienstplichtig, men stopte hem van de eerste tot de laatste dag in een gevangenenkamp. In 1918 wilde hij niet naar huis, een thuis had hij immers niet, een nansenpaspoort krijgen was onmogelijk, hij had geen relaties, was geen lid van een organisatie, van een groep, was in de ogen van de Witten verdacht als zoon van een revolutionair en in de ogen van de Roden omdat hij zich niet in dienst stelde van de revolutie; dus bleef hij in Duitsland, tekende met kleurkrijt op de straatstenen en schetste in restaurants kleine, snelle portretten, ging elke politieagent uit de weg, wisselde om de zoveel weken van verblijfplaats en leed weer een paar jaar honger. Daarna werd hij voor de tweede keer ontdekt. Sindsdien verloopt zijn leven in iets rustiger banen, hij tekent als een bezetene, want hij is als de dood dat de vrede niet lang duurt, dat alles zich zal herhalen, misschien in een andere volgorde, met nieuwe variaties, uiteindelijk draait het er immers telkens op uit dat een mens de ontwikkeling, de mogelijkheid om te leven wordt ontnomen. Dat is niet de middeleeuwen, Monika, dat is Europa in de twintigste eeuw, dat is een drievoudig vervloekt lot dat

mijn vriend Fedja in zich verenigt: revolutionair zijn, Jood zijn en deel uitmaken van een natie.’

Monika glimlachte: ‘We maken toch allen deel uit van een natie.’

‘Zolang er nationalisme en oorlog is kan het ons allen fataal worden. Maar ik zie al, Monika, dat ook de arme Fedja je niet heeft overtuigd.’

‘Geef me tijd om erover na te denken. Morgen komt Klaus. Ik beloof je dat ik met hem niet alleen over liefdesavonturen zal praten.’

Ze betaalde snel voor hen beiden en liet zich door hem naar een taxi begeleiden.

‘Bedankt voor de avond, Hans, en de groeten aan Lilo.’

Hij glimlachte haar door de ruit toe. Hij zwaaide en zette een stap achteruit. Ze drukte zich tegen het gladde, harde leer en deed haar ogen dicht. Even later zag ze knipperend de lichtjes van de Kurfürstendamm. Nu was het niet ver meer, ze woonde nog voor de Halenseebrücke.

Zoals vanavond liep het vaak. De anderen namen vergenoegd afscheid van haar en lieten haar gekweld achter. De anderen keerden terug naar een idee, naar een bezigheid, naar een mens. Zij was alleen, kon niet kiezen voor één bepaalde idee, ze vond er veel aantrekkelijk en bovendien waren ze tegenstrijdig met elkaar. Haar studie geschiedenis was nauwelijks een activiteit te noemen, ze was er nonchalant in en ambitieeloos, ze bezocht hoorcolleges die buiten haar vakgebied vielen en verzuimde talloze belangrijke uren in haar eigen vak. Uit de meeste werkcolleges bleef ze na twee of drie keer weg, omdat het eindeloze gezwets haar verveelde en ze meer dan eens het gevoel had dat als ze dan iets moest studeren, ze dat veel beter en sneller kon doen door een boek vast te pakken. Anderzijds ging ze bijna nooit naar de bibliotheek omdat ze daar afgeleid en gefascineerd werd door onbekende gezichten en niet geconcentreerd kon lezen.

Haar belevenissen waren niet zo talrijk als Hans Hauser kennelijk aannam. Twee wilde nachten in een berghut boven de Karrersee met een jonge berggids die het lichaam had van een Griekse god, drie maanden in München onder de ogen van haar ouders met een getrouwde, vijftigjarige professor sociologie, die haar had geleerd dat geest en rijpheid niet minder vervulling brengen dan schoonheid.